

VU Research Portal

Het beeld van diergeneeskunde studenten van hun toekomstige patiënten en klanten en professionele verantwoordelijkheid

de Graaf, G.

published in

Tijdschrift voor diergeneeskunde
2005

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

de Graaf, G. (2005). Het beeld van diergeneeskunde studenten van hun toekomstige patiënten en klanten en professionele verantwoordelijkheid. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 130(21)(15 nov.), 654-659.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

**Het beeld van diergeneeskunde studenten van hun toekomstige patiënten en
klanten en professionele verantwoordelijkheid**

Door:

Dr. Gjalt de Graaf

Afdeling Bestuur en Organisatie

Faculteit der Sociale Wetenschappen

Vrije Universiteit Amsterdam

De Boelelaan 1081

1081 HV Amsterdam

020 5966813

g.de.graaf@fsw.vu.nl

Samenvatting

In dit artikel wordt onderzocht hoe diergeneeskunde studenten tegenover hun toekomstige (professionele) verantwoordelijkheid staan. Er is met name aandacht hoe ze tegen de driehoeksrelatie dier-diereigenaar-dierenarts aankijken. De centrale vraag van het artikel luidt: hoe omschrijven diergeneeskunde studenten hun toekomstige (morele) relatie met dieren en hun eigenaren? Het grootste gedeelte van het artikel bestaat uit zogenaamde discoursbeschrijvingen van eerstejaars en vierdejaars studenten ten aanzien van hun toekomstige professionele verantwoordelijkheid. De houding van dierenartsen ten aanzien van dieren en hun eigenaren lijkt niet gevormd te worden tijdens de studie in Utrecht.

Summary

In this article the morals and opinions of veterinary students about their (future) professional responsibility as a veterinarian and their conceptualizations of animals and human clients are studied. There is special attention for their views on the triangular relationship animal patient-human client-veterinarian. The central question is: how do students of veterinary medicine view their (moral) relationship with animal patients and their caretakers? The main part of the article consists of discourse descriptions of first-year and fourth-year students about their future professional responsibility, for which Q-methodology is used. The general attitudes of students towards animals, animal welfare and human clients do not seem to be much influenced by attending veterinary school.

Inleiding

In het artikel over de professionele verantwoordelijkheid van dierenartsen (7), werd gesteld dat dierenartsen ‘twee heren dienen’: patiënten (dieren) en ‘klanten’ (mensen) (16, p.145). De meest fundamentele vraag van de veterinaire ethiek is volgens Bernard Rollin (11, 12, 13) daarom ook: aan wie is de dierenarts haar primaire loyaliteit verschuldigd, aan het dier of de eigenaar? Arkow (1, p. 193) is tot de conclusie gekomen dat de beroepsgroep van dierenartsen nooit tot een eenduidig antwoord heeft weten te komen of haar primaire verantwoordelijkheid bij de (dierlijke) patiënt of bij de (menselijke) klant ligt.

Onderzoek heeft aangetoond dat diergeneeskunde studenten zich sterk bewust zijn van de complexe en vaak paradoxale relatie die ze hebben en zullen hebben met dieren en hun eigenaren (9). Er is echter nog niet veel onderzoek gedaan hoe de studenten zelf morele dilemma's verwoorden en hoe ze zelf aankijken tegen de driehoekrelatie dier-diereigenaar-dierenarts. De centrale vraag van dit artikel luidt: hoe omschrijven diergeneeskunde studenten hun toekomstige (morele) relatie met dieren en hun eigenaren?

Dit artikel bestaat voornamelijk uit zogenaamde discoursbeschrijvingen van eerstejaars en vierdejaars studenten diergeneeskunde ten aanzien hun toekomstige relatie met dieren en hun eigenaren. De discoursbeschrijvingen die hier worden gegeven, kunnen ook omschreven worden als het wereldbeeld van diergeneeskunde studenten over hun dagelijkse toekomstige praktijk. De discourses zullen dus o.a. een idee bevatten van de professionele verantwoordelijkheid van dierenartsen jegens dieren en diereigenaren. De discourses zullen vrij breed zijn: alle opinies van een persoon zijn op de een of andere wijze gerelateerd. Dat betekent bijvoorbeeld dat als iemand het over de huisvesting van varkens heeft, zijn/haar ideeën over de intensieve veehouderij daaraan gerelateerd zijn (en dus ook een onderdeel vormen van zijn/haar discours over dieren en diereigenaren). Zo behandelt een dierenarts die op veehouderijen met intensieve veeteelt werkt, onder andere ziektes die gerelateerd zijn aan de omstandigheden waarin het dier leeft. Als het discours (wereldbeeld) van deze dierenarts beschreven wordt over zijn/haar professionele rol, moet dus de context worden meegenomen in het totale wereldbeeldⁱ.

Methode van onderzoek

Net als in het artikel naar het wereldbeeld van dierenartsen ten aanzien van de driehoek dier-diereigenaar-dierenarts (7), worden hier de visies van de studenten gevat in het concept ‘discours’ⁱⁱ: de manier waarop over de werkelijkheid gesproken en geschreven wordt. De manier waarop we over de werkelijkheid praten bepaalt hoe (en óf) we feiten interpreteren, maar ook hoe we die feiten waarderen. In ons taalgebruik lopen het ‘zijn’ en ‘behoren te zijn / zou moeten zijn’ voortdurend door elkaar heen. Als mensen anders over de werkelijkheid praten, gaan ze ook anders met die werkelijkheid om. Binnen het ene discours wordt iets als een moreel probleem gezien, binnen het ander in het geheel niet.

Om de discoursen van eerstejaars en vierdejaars studenten te achterhalen, is de zogenaamde Q-methodologie gebruiktⁱⁱⁱ. De discoursen zijn onderzocht zonder dat kunstmatige, door de onderzoeker ontworpen, categorieën een rol spelen. In tegendeel: Q-methodologie geeft de onderzoeker de gelegenheid om het discours te reconstrueren in de eigen woorden van de personen die het discours hanteren. In dit artikel worden niet alle details van Q-methodologie behandeld. Alleen de belangrijkste stappen voor dit onderzoek worden toegelicht.^{iv}

Allereerst is geprobeerd zoveel mogelijk relevante uitspraken te verzamelen^v. Deze uitspraken zijn verzameld door 10 open interviews te houden met eerstejaars studenten en vierdejaarsstudenten diergeneeskunde. In deze interviews werden de studenten gevraagd zoveel mogelijk over aspecten van hun (toekomstige) relatie met dieren en diereigenaren te vertellen. Deze gesprekken zijn opgenomen. Elke letterlijke uitspraak over dieren en hun eigenaren werd later opgeschreven. Voor beide groepen studenten werden aparte lijsten aangelegd. Alle overlappende uitspraken zijn uit de lijsten verwijderd. De nieuwe lijsten zijn vervolgens voorgelegd aan verschillende mensen van de Faculteit Diergeneeskunde in Utrecht. Na enkele suggesties zijn nog enkele uitspraken toegevoegd. Uiteindelijk waren er twee lijsten met 42 uitspraken. Binnen Q-methodologie worden deze 42 uitspraken de Q-set genoemd. Dit zijn dus vrijwel allemaal letterlijke uitspraken gedaan door studenten diergeneeskunde.

De volgende stap is het creëren van een zogenaamde P-set: de personen aan wie wordt gevraagd hun mening over de 42 uitspraken te geven. Besloten is, na overleg met de Faculteit Diergeneeskunde, om voor de eerstejaars een verplicht college bij te wonen en na afloop vrijwilligers te vragen voor het onderzoek. Voor de vierdejaars zijn drie colleges bezocht aan het eind van het collegejaar (klinische demonstraties met aanwezigheid van 10 tot 60 studenten). Na een eerste bezoek bleken 20 vierdejaars studenten bereid mee te werken. Na een tweede bezoek 10, en na een derde bezoek nog eens 5.

De 40 eerstejaars en 35 vierdejaars studenten werd gevraagd hun mening over de 42 uitspraken te geven door de uitspraken te ordenen op een schaal van ‘mee eens’ tot ‘mee oneens’. Van de 42 uitspraken werd eerst gevraagd twee uit te zoeken waar de student(e) het het meest mee oneens was (die kregen een score van -3), vijf uitspraken waar de student(e) het *vervolgens* het meest mee oneens was (een score van -2), etc.. Hetzelfde gebeurde aan de andere kant met de uitspraken waar de student(e) het mee eens was. Dit totdat de uitspraken volgens een quasi-normale verdeling geordend waren.

De uiteindelijke verdeling van de 42 uitspraken door een student, wordt een Q-sort genoemd. Behalve het geven van een Q-sort, werden de studenten nog enkele extra vragen gesteld. Naast het geslacht, werd gevraagd om enkele uitspraken (met name de uitspraken met de scores -3 en +3) toe te lichten. Ook werd gevraagd naar de voorkeur voor latere beroepspraktijk (landbouwhuisdieren, gezelschapsdieren of anders).

De 40 Q-sorts van de eerstejaars en de 35 Q-sorts van de vierdejaars zijn vervolgens geanalyseerd met behulp van statistische methodes^{vi}. De gedachte daarachter is te zoeken naar overeenkomstige wijzen waarop de 42 uitspraken geordend zijn. Hieruit werden 4 factoren gehaald^{vii}. Er bleken vier duidelijk verschillende wijzen te bestaan waarop door eerstejaars en vierdejaars studenten over dieren en hun eigenaren wordt gedacht, hierop zijn de discoursen gebaseerd. De verdeling van de eerstejaars en vierdejaars respondenten over de vier factoren/discoursen zijn terug te vinden in respectievelijk tabel 1 en tabel 2.

Tabel 1 ongeveer hier

Tabel 2 ongeveer hier

De (twee maal) vier discoursen worden hier gepresenteerd door middel van een titel en een omschrijving. Bij het maken van die omschrijving is allereerst gekeken naar de meest *typerende* uitspraken van een factor. Dit kan een uitspraak zijn met een hoge score, maar ook één met een opmerkelijk verschil met de andere factoren. De discoursen bestaan dus zeker niet uit simpel knip- en plakwerk; ook is meegenomen hoe de uitspraken verhoudingsgewijs geplaatst zijn binnen het discours. Bovendien zijn de opmerkingen op de enquêteformulieren gebruikt om extra inzicht te verkrijgen in de redenen omtrent de wijze waarop de uitspraken binnen een discours zijn geordend. Letterlijke uitspraken van de studenten (als nadere toelichting op de gegeven Q-sort) worden in *Italics* weergegeven.

Resultaten: de discoursbeschrijvingen van de eerstejaars studenten

Discours A₁ — gevoelsmatige toekomstige steun van veehouders

De eerstejaars studenten uit discours A₁ zien niet al te grote bezwaren in de intensieve veeteelt.

“Mensen die dit wel hebben, hebben nog niet vaak een intensieve veehouderij van dichtbij meegemaakt.”. “Mensen die dit zeggen snappen er helemaal niets van, ze zijn onwetend en stom!”. In Nederland hebben we het redelijk goed voor elkaar. Al kan er hier en daar natuurlijk altijd wat verbeterd worden. Maar dat de intensieve veehouderij vaak negatief in het nieuws staat, is niet eerlijk en komt meestal door onwetendheid bij de mensen. *“Mensen zijn geneigd boeren de schuld te geven van de ellende van dieren en de natuur te verheerlijken, terwijl ze eigenlijk geen idee hebben waar ze het over hebben.”.*

“Er wordt veel gezeurd op boeren terwijl die ook hun best doen.”. Studenten uit discours A₁ voelen een sterke sympathie voor de veehouder. De veehouder heeft duidelijk het beste met zijn dieren voor.

“Boeren hebben voor het vak gekozen vanwege de dieren want qua economie is het geen vetpot, het is nostalgie en traditie met hart!”. *“Hoewel ze natuurlijk hun geld moeten verdienen, geven ze wel degelijk ook om hun dieren.”.* Goed, er kan best wel wat verbeterd worden in de intensieve veeteelt, maar de veehouder is met handen en voeten gebonden. *“Zolang het consumptiegedrag niet verandert,*

kan de boer zijn productiemethoden ook niet echt aanpassen”. Boeren willen best anders produceren, maar dat zit er gewoon niet in. *“Een boer kan niet altijd doen wat hij wil, doordat zijn economische belang om de hoek komt kijken.”*. *“Boeren willen meestal zelf ook dat het beter wordt voor de dieren maar dat is economisch niet haalbaar.”*. En: *“Het moet wel werkzaam en winstgevend zijn.”*. Het raakt de studenten uit discours A₁ dat er vaak beweerd wordt dat bij landbouwhuisdieren zoveel mis is, terwijl bij de kleine huisdieren minstens zoveel scheef zit.

Het is grote onzin om te beweren dat het doden van gezonde dieren idioot is. Immers, in de vleesindustrie gebeurt niet anders en daar is niks mis mee. De mens mag best dieren houden en doden voor vleesproductie. In de veehouderij is het nu eenmaal zo dat het de dieren zijn, waar de veehouder zijn inkomen vandaan haalt. Waar het om gaat, is dat de dieren een goed bestaan hebben, en dat is voor een zeer belangrijk deel afhankelijk van de veehouder. Gelukkig is het welzijn van dieren in de landbouwdierensector in het algemeen goed te noemen, dit dankzij het harde werk van de Nederlandse veehouders (al zijn er natuurlijk altijd uitzonderingen: *“niet ieder mens is namelijk even makkelijk.”*). Boeren behandelen hun vee helemaal niet als zomaar een product. Ze hebben er een duidelijke band mee en vergeten echt niet dat hun dieren leven. *“Een veehouder ziet zijn vee echt niet als vleeshompen. Hij staat stil waar die mee bezig is.”*

Bij het behandelen van dieren beslist uiteindelijk altijd de eigenaar van het dier. Die moet natuurlijk wel verschillende belangen afwegen, ook economische, maar dat doet hij over het algemeen zeer verantwoordelijk. Je kunt echter moeilijk van een veehouder verwachten dat hij de economische argumenten niet meeweegt, hij is tenslotte ondernemer. Het is de taak van de dierenarts om de eigenaar bij hun beslissingen te helpen door oplossingen aan te dragen. *“Je moet er samen uitkomen.”*. De loyaliteit van de dierenarts moet dus bij zowel het dier als de eigenaar liggen. Je kunt zeker niet zeggen dat het belang van het dier boven dat van de eigenaar gaat. *“Ik vind de eigenaren heel belangrijk, daar doe je het toch voor.”*. *“Je komt bij de veehouder over de vloer, niet anders om. Dieren staan voorop, maar jij bent niet de bedrijfsleider.”*. *“Het is hun dier, zij kunnen in zekere mate beslissen over het dier.”*. Dan kan het dus ook gebeuren dat je verzoeken krijgt die je in eerste instantie tegen de borst stuiten. Daar zul je dan samen met de eigenaar uit moeten komen. Daarbij zal ook de dierenarts

concessies moeten doen. Je kunt natuurlijk altijd wel de veehouder proberen te overtuigen van je standpunt. De rol van de dierenarts is *“een adviserende.”*.

Discours B₁ Gevoelsmatige dierliefhebbers

De correlatie tussen de discoursen A₁ en B₁ is verreweg de laagste tussen alle discoursen van de eerstejaars studenten. Ze benaderen de meeste zaken totaal anders.

Eerstejaars studenten uit discours B₁ hebben grote gevoelsmatige bezwaren tegen de wijze waarop in onze samenleving vaak met dieren wordt omgegaan. *“Mijn standpunt wat het gebruik van dieren betreft voor mensen, is niet reëel maar gevoelsmatig.”*. Dat geldt zowel voor de intensieve veeteelt, als bij de kleine huisdieren. Op beide gebieden gaat veel mis.

Wat de intensieve veeteelt betreft: het vlees moet op een andere wijze geproduceerd worden. Hoe dieren momenteel voor consumptie worden gehouden vinden eerstejaars studenten van discours B₁ onredelijk. *“Ik vind bijvoorbeeld de huidige huisvesting van varkens in voederboxen onacceptabel. Ik vind dit wel degelijk een aantasting van het dierlijk welzijn en een grof gebrek aan respect voor het dier.”*. Ze zijn ook bereid zich voor een andere wijze van produceren in te zetten. Als je de dieren van de intensieve veeteelt met de natuur vergelijkt, is de natuur idealer. Het probleem zit er vooral in dat dieren nooit puur ten dienste van de mens mogen staan. Zelfs dus als de nadelen voor het dier klein zijn en de voordelen voor de mens groot, zien studenten uit discours B₁ grote bezwaren in het toedienen van stoffen bij dieren zonder medische indicatie. Wat ze tegenstaat om zelf in landbouwsector te gaan werken, zijn de economische belangen waar rekening mee moet worden gehouden, dat vinden ze totaal oninteressant. *“Ik vind landbouwhuisdieren wel interessant, maar het economische aspect staat mij zeer tegen. Dat interesseert me niet, dan was ik wel in de economie gegaan.”*.

Studenten uit discours B₁ willen primair dierenarts worden vanwege hun liefde voor dieren.

De eigenaar behoort niet over het dier te beslissen, maar de dierenarts. Al heb je natuurlijk altijd wel met de eigenaar te maken. *“Dieren spelen de hoofdrol, maar de eigenaar kan daar niet meer los van*

worden gezien.”. *“Mijn streven is om werkzaam te zijn voor de dieren en niet de eigenaren. Helaas draait het wel vaak om de eigenaar.”*. Toch is het natuurlijk ook wel weer zo dat *“zowel de eigenaar van het dier als het dier belangrijk zijn voor jou en het dier heeft ook een belang voor de eigenaar.”*. Maar dierenartsen zijn er niet alleen om oplossingen aan te dragen. Financiële zaken behoren slechts een zeer klein rol te spelen bij de afweging voor dierenwelzijn. Studenten uit discours B₁ kiezen vrijwel altijd voor het welzijn van het dier, ook boven de belangen van de eigenaar. *“Ik vind dat in mijn toekomstig werk het dier voor moet gaan.”*. Dit is vaak een zeer gevoelsmatige keuze. Ze hebben ook niet allemaal evenveel stilgestaan bij het bestaan en de belangen van de eigenaar. De loyaliteit als dierenarts zal primair bij het individuele dier komen te liggen. Al moet je dat wel een beetje nuanceren. Natuurlijk hangt dat een beetje van de sector af waar je komt te werken. Bij een koe bijvoorbeeld kijk je niet alleen naar het individuele dier, maar ook naar de hele boerderij.

Discours C₁ De “denkende” en principiële dierliefhebbers

De correlatie tussen de factoren van studenten uit discours B₁ en C₁ is zeer hoog. Toch zijn er duidelijke verschillen. Om te beginnen zijn studenten uit discours C₁ wat pessimistischer dan studenten uit discours B₁. Ze hebben minder het idee dat het in de intensieve veehouderij wel de goede kant op gaat.

De eerstejaars studenten uit discours C₁ hebben grote bezwaren tegen de intensieve veeteelt in Nederland. Bij de maximalisatie van de vleesproductie zien ze veel bezwaren. Ze idealiseren de natuur absoluut niet, dat kan ook een harde wereld zijn, maar het is met name het economische aspect van de landbouwhuisdierensector dat tegenstaat. Dit delen ze met studenten uit discours B₁. Ze hebben echter minder, als enige discours überhaupt, problemen met de kleine huisdierensector. Het specifieke probleem van de landbouwhuisdierensector is namelijk dat het dier een product is geworden. *“Het gaat tegen de intrinsieke waarde van het dier in, zoals de slachtkuikenhouderij.”*. *“Ik denk inderdaad dat mensen de link missen tussen product en dier.”* Dat het dier ook leeft, wordt vaak vergeten. *“Het gaat er steeds maar over hoe alles zo goedkoop mogelijk geproduceerd kan worden, het dier wordt vergeten.”*. Het probleem zit hem in een systeem dat zich in onze samenleving heeft genesteld. Niet zozeer de boer maar *“de consument is de schuldige.”*.

Studenten uit discours C₁ zijn principiëler dan studenten uit discours B₁. Dat iets nodig is “omdat het gebeurt”, vinden ze grote onzin, daar hebben ze zelf wel een standpunt over. De standpunten lijken standvastiger en minder uit intuïties of uit ‘gevoel’ voort te komen. Heel typerend voor studenten uit discours C₁ is dat ze veel hebben nagedacht over de ethische kanten van het beroep dierenarts en alles wat daarmee te maken heeft. *“Ik vind het zeer belangrijk dat je nadenkt over de ethische kanten van welk beroep ook.”*. Dit blijkt ook uit een duidelijk standpunt over zaken als moderne voortplantingstechnieken die niet direct schade voor het welzijn van een individueel dier hoeven te betekenen. Tegenargumenten daarvoor bestaan vaak uit principiële argumenten. Als enig discours plaatsen ze grote vraagtekens bij de moderne voortplantingstechnieken voor dieren.

Over het persoonlijk doden van gezonde dieren durven ze geen standpunt in te nemen: dat kan heel sterk van de situatie afhangen. Net als studenten van discours B₁ zijn ze van mening dat het toedienen van stoffen zonder medische indicatie niet goed is, ook als de nadelen voor het dier klein zijn en de voordelen voor de mens groot. Studenten uit discours C₁ zijn bovendien als enige van mening dat de studie diergeneeskunde haar best doet om de mening van studenten te vormen. *“Er moeten toch ook bioindustrie-dierenartsen afstuderen? Natuurlijk pushen ze je daarnaar toe.”*. (Waar studenten uit discours B₁ het totaal mee oneens zijn: *“De studie is vooral gericht op eigen mening. Men laat studenten zelf nadenken over ethische kwesties.”*). Verder menen ze als enige dat hun beeld van dieren wel een klein beetje veranderd is in de korte tijd dat ze diergeneeskunde studeren.

De principiële houding van studenten uit discours C₁ leidt er niet toe dat de eigen rol als zeer groot wordt ingeschat. De principiële houding leidt er dus ook niet toe dat ze simpelweg handelen volgens enkele doordachte richtlijnen, hen kan zeker geen starre houding worden verweten. *“Als je je zo vast gaat leggen ten opzichte van jezelf, raak je je beoordelingsvermogen kwijt.”*. *“Elke situatie is toch anders.”*. Een groot verschil met discours B₁ is de visie op de rol en de taak van diereigenaren. Voor studenten uit discours C₁ is de diereigenaar in eerste instantie zelf verantwoordelijk voor het dier. Dierenartsen zijn er om oplossingen voor hun problemen aan te dragen, uiteindelijk beslist de eigenaar. Ze houden ook meer rekening met de belangen van eigenaren en zijn niet bereid, zoals de studenten van discours B₁, het welzijn van het dier boven alles te plaatsen. Ze waren zich, weer in tegenstelling

tot studenten discours B₁, ook voor het begin van de studie al bewust van de belangen van de eigenaar. *“Ik heb dit beroep mede gekozen omdat je dan met dieren en met mensen om moet gaan.”*. Er is dus veel aandacht voor de belangen van de eigenaar. (Ze zijn wat positiever over boeren dan studenten in discours B₁). Dat wil echter niet zeggen dat daarmee ook de loyaliteit bij de eigenaar van het dier moet liggen. Die ligt heel duidelijk bij het dier zelf, ook voor een landbouwhuisdierenpracticus. *“Als dierenarts ben je er voor de dieren, en gaat het belang van de eigenaar/boer niet boven het belang van het dier. Maar als dierenarts zal je samen moeten werken met ‘klanten’. Niet alleen mijn mening zal dus tellen, ook die van hen.”*.

Discours D₁ Voorvechters voor dierenrechten en dierenwelzijn binnen een intensieve veehouderij

De correlatie tussen discoursen A₁ en D₁ is zeer hoog. Het hoogste zelfs van alle discoursen van mijn onderzoek. Net zoals discours C₁ een soort principiële tegenhanger is van discours B₁, is discours D₁ dat van A₁, zij het dat het verschil wat kleiner is. Studenten uit discours D₁ denken regelmatig na over de ethische kanten van het beroep dierenarts. *“Ethische aspecten nemen een grote plaats in in dit beroep. Dieren kunnen niet praten en dierenartsen zijn opgeleid om te weten wat het beste voor ze is en moeten dit uitdragen. Dieren kunnen dit nu eenmaal niet zelf.”*. Dit leidt er onder andere toe dat er geen problemen zijn met de moderne voortplantingstechnieken. De dieren leiden er immers helemaal niet onder. In tegendeel, het welzijn van dieren wordt er vaak door verhoogd.

Net als studenten van discours A₁, hebben studenten uit discours D₁ geen principiële bezwaren tegen de (huidige) intensieve veehouderij. Maar meer dan studenten uit discours A₁, maken studenten uit discours D₁ zich zorgen over het welzijn van dieren. Zolang het welzijn van dieren gewaarborgd is, mag de mens best dieren voor consumptie houden. Over het algemeen is het met het welzijn van de dieren wel goed gesteld in Nederland, maar er zijn ook genoeg misstanden, en daar zijn ze altijd waakzaam voor. Daar zullen de nooit aan mee willen werken.

Studenten uit discours D₁ hebben grote problemen, meer dan alle andere eerstejaars studenten, met het doden van gezonde dieren (buiten de slacht voor consumptie dan), en daar zullen ze zich dan ook nooit voor lenen. Dat is immers zinloos. Het tast het welzijn van de dieren op de meest fundamentele wijze

aan. *“Ik ben gewoon tegen het doden van gezonde dieren. Als dierenarts heb je de taak het leven van de dieren te verbeteren ... Als het welzijn van het dier nog goed is, dan vind ik dat je het niet moet/mag doden.”*. *“Een van de grootste problemen in het houden van dieren is verveling, dat is iets dat ze in het wild niet zullen kennen.”*. Er zijn trouwens ook genoeg welzijnsproblemen bij de kleine huisdieren. *“Veel konijnen worden niet ideaal gehouden, hondjes moeten met jasjes aan rondlopen, enz.. De integriteit van het dier wordt daarbij enorm geschaad.”*.

Het beeld van de eigenaar is zeer positief. Dat geldt dus ook voor boeren. *“99% of meer van alle boeren kijken ten eerste naar de gezondheid van de dieren en dan pas naar het economisch belang.”*. De loyaliteit ligt evenveel bij de eigenaar als bij het dier. Net als studenten van discours A₁, hebben studenten van discours D₁ grote problemen om beide los van elkaar te zien. Je kan het dier niet los zien van de eigenaar en de eigenaar niet los van het dier. Daar waren ze zich ook al sterk van bewust voor ze gingen studeren. *“Het was mij al bekend dat diergeneeskunde veel met ‘bazen’ van dieren te maken heeft.”*. Deze mening is niet veranderd en zal waarschijnlijk ook niet meer veranderen.

De discoursbeschrijvingen van de vierdejaars studenten

Discours A₄ De met de harde realiteit geconfronteerde, principiële dierliefhebbers.

Hoewel er niet al te veel vierdejaars studenten tot discours A₄ gerekend kunnen worden (zie tabel 2), is het opvallend dat alle vier waar dit wel voor geldt, niet zozeer landbouwhuisdierenpracticus of gezelschapsdierenpracticus willen worden, maar ‘iets anders’: de meesten hopen later in het onderzoek of onderwijs te werken.

Studenten uit discours A₄ hebben veel moeite met de intensieve veehouderij en met de huisvesting van dieren. Ze hebben het idee dat het dier in de intensieve veehouderij een product is geworden, en dat men nog wel eens vergeet dat het dier ook leeft. Zo heeft het individuele dier in de intensieve pluimveehouderij geen waarde.

Het is overigens niet alleen in de intensieve veehouderij waar mensen niet altijd goed met dieren omgaan. *“Ook op het gebied van gezelschapsdieren zijn veel ethische vragen te stellen.”*.

De studenten uit discours A₄ zijn zeer principieel (*“wel gezonde dieren doden omdat ze anders naar een andere dierenarts gaan: zo verandert er natuurlijk nooit wat, je moet je eigen normen en waarden vasthouden.”*) en hebben tijdens hun studie goed nagedacht over het wel en wee van dieren en de menselijke verantwoordelijkheid hierin. Ze verwachten later uit eigen overtuiging te zullen handelen. *“Jouw eigen integriteit mag nergens voor wijken, dus ook niet voor een dreigende eigenaar.”*. *“Meegaan met de massa is nooit een optie.”*. De manier waarop mensen in onze samenleving met dieren omgaan, heeft niet hun goedkeuring. We zijn te ver van de natuur afgedwaald. *“De intrinsieke waarde van het dier zou meer erkend moeten worden.”*. Met de stelling dat je de natuur niet moet idealiseren, zijn ze het als enige zeer sterk oneens. *“Hypocriet om je eigen fouten te vergelijken met een natuurlijk proces. Bij de veehouderij heeft de mens invloed op het leven.”*.

Opvallend is dat studenten uit discours A₄ het gevoel hebben dat hun mening sterk veranderd is tijdens de studie. *“Door mijn studie is mijn beeld (voornamelijk landbouwhuisdieren) wel degelijk veranderd. Door een betere achtergrondkennis is een gefundeerde meningsvorming mogelijk.”*. Het is het enige discours waar dit voor geldt. Het beeld dat ze hebben van dieren is in de loop van de laatste vier jaren sterk veranderd. Zo hebben ze problemen leren kennen tijdens de studie, die ze als eerstejaars niet kenden. *“De diergeneeskunde is veel beperkter in zijn mogelijkheden dan verwacht.”*. Ze maken zich verder zorgen om het socialisatieproces van mede studenten. Ze hebben enigszins het idee dat de opleiding ‘diergeneeskunde’ de studenten leert wat goed is. Ook zijn ze bang dat studenten vele ethische bezwaren zullen vergeten op het moment dat ze er in de praktijk mee te maken krijgen.

Studenten uit discours A₄ zijn er van alle studenten het meest mee oneens dat ‘dierenarts’ een dienstverlenend beroep is. *“Ik ben diergeneeskunde gaan studeren, in de eerste plaats, om het dier te helpen, niet om de eigenaren te plezieren.”*. *“Waar het om gaat: het helpen van een dier en het beschermen van een dier.”*. In de eerste plaats zal de loyaliteit van een dierenarts bij het dier moeten liggen. Elke dierenarts heeft de verplichting het welzijn van dieren te beschermen: *“Daar ligt de strekking van mijn hele verhaal.”*. De uiteindelijke beslissing wat er met een dier moet gebeuren ligt

niet alleen bij de eigenaar. *“Klinkt heel eenvoudig, waar je iets wilt verdienen heb je verantwoordelijkheid over te dragen en moet je dus goed voor zorgen; deze verantwoordelijkheid ligt in de eerste plaats bij de consument en de overheid.”*. Dierenartsen zijn er niet alleen om oplossingen aan te dragen.

Het dier is er niet voor de mens. Ook dus als de nadelen voor het dier klein zijn en de voordelen voor de mens groot, zijn ze sterk tegen het toedienen van stoffen zonder medische indicatie.

Discours B₄ — De toekomstige steun van de verantwoordelijke veehouder

Studenten uit discours B₄ hebben een zeer positief beeld van veehouders. Ze zijn er, in tegenstelling tot studenten uit de discourses A₄ en C₄, sterk van overtuigd dat veehouders echt hart voor hun dieren hebben *“alleen wordt dat door de buitenwereld niet gezien.”*. *“Wanneer ze dat niet zouden hebben, zouden ze geen veehouder zijn geworden.”*. Het is onzin om te beweren dat veehouders alleen maar naar hun dieren als producten kijken. Ze geven dan ook aan dat het ze raakt dat veehouders vaak negatief in het nieuws staan. *“Boeren willen best dingen veranderen, het moet alleen wel kunnen.”*. *“Waarom een boer veroordelen die zich aan de regels houdt en wel stukken van je hond knippen ‘omdat het mooier is’.”*. De mening van mensen buiten de sector wordt gevormd *“door eenzijdige beelden. Tot nu toe was de consument wat dat betreft ‘dom’.”*. Die consument wordt vaak genoemd. Als er al problemen zijn, moet eerst daar eens gekeken worden. *“Consumenten kunnen gigantisch doorslaan (vermenselijking van het dier).”*. Of naar de overheid: *“Dat er nu in de afgelopen jaren problemen zijn ontstaan komt ook voor een groot deel door de overheid die de boeren juist stimuleerde om meer te produceren.”*.

Studenten uit discours B₄ hebben weinig problemen met de huidige intensieve veeteelt. Zo is er tegen het castreren van biggen zonder verdoving weinig bezwaar. *“Biggen castreren is nu geen ethische kwestie meer, het gebeurt overal en daar moet je ook naar kijken.”*. Natuurlijk, er kan altijd wel wat verbeterd worden, maar we gaan duidelijk de goede kant op. *“Er wordt veel over welzijn gedacht en aan welzijn gedaan binnen de mogelijkheden die er zijn.”*. Met het systeem op zich is weinig mis. *“Melkkoeien moeten voor het inkomen van de boer zorgen en mogen best meer produceren.”*.

Trouwens, bij de kleine huisdieren zit minstens zoveel scheef. Studenten uit dit discours zijn er als enige van overtuigd dat het sterk van de veehouder afhankelijk is hoe er met landbouwhuisdieren wordt omgegaan. En nogmaals, van verreweg de meeste veehouders hebben ze een zeer positief beeld. Wat de paar zaken betreft die verbeterd kunnen worden: je kunt de wereld niet in je eentje veranderen. Het is dus ook geen oplossing je aan zaken te onttrekken. Als er iets moet gebeuren waar je niet 100 procent achter staat, zoals een bepaalde nutsingreep, dan kun je het beter zelf doen, dan heb je er nog controle over.

Zoals eerder gezegd, elke student diergeneeskunde voelt een liefde voor dieren. Toch zijn de studenten van discours B₄ verreweg het meest begaan met de eigenaren van dieren en daar voelen ze ook een sterke loyaliteit voor. Dat resulteert erin dat de studenten uit discours B₄ als enige niet kunnen zeggen dat hun loyaliteit later in de eerste plaats bij het dier zal liggen en dat het in de eerste plaats de verplichting van een dierenarts is het welzijn van het dier te beschermen. Alle andere discourses zijn hier wel heel uitgesproken in. Dit betekent overigens niet dat de loyaliteit altijd bij de veehouder zal liggen. Elke situatie moet op zichzelf beoordeeld worden. *“Eigenaar en dier moeten samen leven en dus moet ik beslissingen nemen die voor beide goed uitkomen, het is dus afhankelijk van de situatie.”*. *“Je kunt nooit het dier en de eigenaar los van elkaar zien en dus is de loyaliteit afhankelijk van de gegeven situatie.”*. Dan kan het dus ook gebeuren dat je verzoeken krijgt die je tegen de borst stuiten. Andere mensen denken nou eenmaal anders dan jezelf. Daar zul je dan samen met de veehouder uit moeten komen. *“Je wilt als dierenarts toch doen wat het beste voor het dier is, maar je komt er in de loop van de tijd achter dat dit lang niet altijd mogelijk is (financieel/economisch).”*. Daar zal dus ook de dierenarts concessies moeten doen. Bovendien, *“De boer weet vaak ook wat het beste is voor zijn dieren.”*. Dat houdt ook in dat studenten uit discours B₄ als enige niet bij voorbaat kunnen zeggen dat ze nooit gezonde dieren zullen doden. Alles zal in overleg met de eigenaar opgelost moeten worden. Als enige geven ze verder aan er geen bezwaar tegen te zullen hebben om nutsingrepen uit te voeren.

Discours C₄ *Advocaten der dieren tegen het systeem van de intensieve veehouderij*

De correlatie tussen de discourses B₄ en C₄, is de laagste tussen alle vier de discourses. Sterker, de correlatie is als enige negatief tussen alle discourses uit het gehele onderzoek.

De wijze waarop met dieren wordt omgegaan in de intensieve veehouderij, stuit de vierdejaars studenten van discours C₄ tegen de borst. Het dier is een product geworden, dat het ook leeft wordt wel eens vergeten. Zo heeft het individuele dier in de pluimveesector geen waarde. De oorzaak van dit alles moet bij geld worden gezocht. Het dier is in de intensieve veeteelt volkomen ondergeschikt geworden aan geld verdienen, en dat is een slechte zaak. *“Ben zeer tegen het feit dat dieren alleen voor geld worden gehouden en daarom maar zo goedkoop mogelijk worden gehouden. Geld, geld, geld! Alles draait om geld.”*. Studenten uit dit discours hebben ook niet het idee dat het nu allemaal beter wordt. *“Het gaat niet de goede kant op, kijk maar naar de varkens en de vleeskuikens.”*. Studenten uit discours C₄ zijn dan ook allemaal geneigd niet aan de intensieve veehouderij mee te willen werken: ze hebben het gevoel dat dieren in de intensieve veeteelt slechts een productiemiddel zijn geworden. *“Ik heb daar veel moeite mee! Geld speelt een te grote rol. Het welzijn van dieren staat bij mij voorop.”*. De huisvesting van vele dieren wordt als slecht ervaren. *“Ik vind het heel erg dat mensen de dieren op deze manier huisvesten.”*. *“De manier waarop dieren in de intensieve veehouderij worden gehouden vind ik heel erg.”*. De economische kant van het vak en van de intensieve veeteelt vinden ze sowieso oninteressant. *“Het economische aspect van de landbouwhuisdierenkant trekt mij niet aan.”*. *“Het is wel belangrijk om de economische kant te horen, maar het wekt mijn interesse niet.”*.

Studenten uit discours C₄ kunnen niet van harte de stelling onderschrijven dat veehouders echt hart voor hun dieren hebben. Maar dat betekent niet dat ze een slecht beeld hebben van veehouders. Wat er mis is met veehouders, ligt niet aan de individuele veehouders; het ligt meer aan het systeem. Dat veehouders alleen maar naar het economisch belang kijken, is dus ook absoluut niet waar. *“Dat is stigmatiserend. Als boeren alleen maar geld wilden verdienen, gingen ze wel massaal in de IT. Of ze luisteren, hangt van je eigen overtuigingskracht af.”*.

Studenten uit discours C₄ zijn met name diergeneeskunde gaan studeren vanwege hun liefde voor dieren. De stelling dat de eigenaar uiteindelijk de verantwoording heeft en de beslissingen over het dier moet nemen, wordt niet onderschreven. *“Ik zie mezelf als onafhankelijk en niet als dienstverlener van de mens, maar vertegenwoordiger van het dier.”*. Er worden dan ook nog wel problemen later in de omgang met eigenaren verwacht. *“Ik denk dat het heel moeilijk is om met verschillende ‘soorten’*

eigenaren goed om te gaan. Hier is denk ik veel 'oefening' voor nodig.”. “Ik denk daar geregeld over na en heb ook wel eens discussies daarover met mensen in mijn omgeving.”. “Voor de studie dacht ik niet zo na over eigenaren die een eigen mening hebben ... Dit zou best problemen kunnen geven.”.

De loyaliteit van studenten uit discours C₄ zal later heel sterk bij de dieren liggen. Elke dierenarts heeft in de eerste plaats de verplichting het welzijn van het dier te beschermen. *“Dat is precies mijn idee!”*. *“De loyaliteit zal bij mij altijd bij het dier liggen op de eerste plaats.”*. Overigens betekent dit alles uiteraard niet dat de eigenaar niet in het verhaal voorkomt, in tegendeel. *“Als dierenarts ben je er ook om de eigenaar te helpen!”*.

De studie verandert iets aan de eigen beoordeling van situaties. *“Van bepaalde dingen wist ik echt niet dat ze bestonden of had ik een verkeerd beeld.”*. Studenten uit discours C₄ hebben wel eens het gevoel dat ze dingen normaal zijn gaan vinden tijdens de studie, waar ze vroeger absoluut tegen waren. Ze hebben overigens niet het idee dat dit bewust zo gestuurd wordt door de opleiding.

Discours D₄ — Kritische en principiële toekomstige landbouwhuisdierenpractici

Discours D₄ lijkt geen grote te zijn (in de zin van het aantal studenten dat hiertoe gerekend kan worden), veel kleiner dan B₄ en C₄ in ieder geval, maar heeft toch een duidelijk eigen wereldbeeld. De vier studenten die tot dit discours gerekend kunnen worden (zie tabel 2), zijn later alle vier het liefst werkzaam als landbouwhuisdierenpracticus. Er zijn enkele punten van overeenkomst met studenten uit discours B₄. Met name waar het het systeem van de intensieve veeteelt betreft. Daar hebben studenten van discours D₄ geen grote bezwaren tegen. Het raakt ze ook als de landbouwsector negatief in het nieuws staat, terwijl er bijvoorbeeld bij de kleine huisdieren minstens zoveel scheef zit. *“Boeren zijn vaak het zwarte schaap, doordat de burgers als gevolg van media verkeerd voorgelicht worden.”*. En idealiseer de natuur ook niet: dat is een veel hardere wereld dan die van (landbouw)huisdieren. Ze hebben ook een duidelijke sympathie voor de veehouders; veehouders zijn mensen die echt hart hebben voor hun dieren. Trouwens, sommige veehouders willen best anders produceren, maar dat zit dat er gewoon niet in. En op zich is het ook niet erg dat een dier binnen de intensieve veeteelt een productiemiddel is, daaruit moeten de boeren tenslotte hun inkomen halen.

Toch zijn er ook hele duidelijke verschillen met discours B₄. Studenten uit discours D₄ hebben een principiële eigen instelling. *“Als je principes hebt, moet je je eraan houden (geen concessies doen).”*. *“Je moet wel standvastig zijn voor welzijn, je moet ethisch zijn.”*. *“Als je ingrepen gaat doen waar je zelf niet achter staat, ben je niet goed bezig. Dan verloochen je jezelf.”*. De loyaliteit zal later als dierenarts heel sterk bij het dier liggen. Deze instelling lijken ze al lang met zich mee te dragen. Het beeld dat ze hebben van dieren is tijdens de studie niet of nauwelijks veranderd. Zolang het dier een goed leven heeft, zullen ze nooit aan het doden van gezonde dieren beginnen. Daar zijn ze het stelligst in van alle discourses. *“Dat is mijn principe.”*. *“Ik vind dat je gezonde dieren niet doodt.”*. Of neem nu iets als het castreren van biggen zonder verdoving. Waar studenten uit discours B₄ daar niet al te zwaar wegende bezwaren tegen hebben, is dat bij de studenten van discours D₄ duidelijk wel het geval. Ze zouden er dan ook nooit aan mee willen werken. Een gevolg van deze principiële opstelling is dat er later, net als bij discours C₄, wel problemen worden verwacht in de omgang met diereigenaren. Ze vinden overigens wel dat het economisch moet zijn om een dier te behandelen. Uiteindelijk beslist altijd de eigenaar. *“Ondanks wat ik hierboven heb gezegd, moet je concessies doen. Je bent namelijk dienstverlener in dienst van de eigenaar.”*.

Discussie en conclusies

De onderzoeksvraag van dit artikel, hoe verwoorden diergeneeskunde studenten hun toekomstige (morele) relatie met dieren en hun eigenaren, is beantwoord met de twee maal vier discoursbeschrijvingen.

Het is ten slotte nog interessant te kijken naar variabelen als geslacht, en voorkeur voor latere werkplek en de verschillende discourses (zie de tabellen 1 en 2). Vierdejaars studenten vertonen dezelfde uitkomsten als de eerstejaars wat geslacht betreft: geslacht voorspelt nauwelijks tot niet de variatie in factorscores. Er is echter wel een sterke relatie tussen de voorkeur voor werkplek en de discourses. Alle studenten die tot discours A₄ (De met de harde realiteit geconfronteerde, principiële dierliefhebbers) gerekend kunnen worden, kozen ‘iets anders’ dan landbouwhuisdieren of

gezelschapsdieren als hun meest ideale latere werkplek zie tabel 2). Toen ze gevraagd werden dit te specificeren, zeiden drie van de vier: onderzoek^{viii}.

De discoursen B₄ (De toekomstige steun van de verantwoordelijke veehouder) en D₄ (Kritische en principiële toekomstige landbouwhuisdierenpractici) zijn sterk gerelateerd aan een voorkeur om te werken met landbouwhuisdieren. Alle dertien studenten met deze voorkeur die duidelijk in een discours zijn in te delen (zie tabel 2), vallen in één van beide discoursen^{ix}.

Discours C₄ (Advocaten der dieren tegen het systeem van de intensieve veehouder) is duidelijk gerelateerd aan studenten die met gezelschapsdieren willen werken. Tien van de twaalf studenten die deze voorkeur opgaven, vallen in discours C₄ (zie tabel 2)^x.

Als ten slotte de discoursbeschrijvingen vergeleken worden met de discoursbeschrijvingen van de dierenartsen (7), dan overheersen de overeenkomsten tussen de verschillende discoursen. De standpunten worden in de verschillende groepen anders verwoord, maar de parallellen zijn duidelijk. Dit zou erop kunnen duiden dat de waarden van dierenartsen niet volledig gevormd worden tijdens hun opleiding. Dit onderzoek lijkt erop te duiden dat de universiteit niet zozeer meningen van studenten vormt, maar meer meningen versterkt die al bestaan bij studenten als ze op de eerste studiedag de faculteit komen binnenwandelen. Natuurlijk verandert er wel het een en ander tijdens de studie. Zo versterkt de universitaire opleiding de discoursen, in de zin dat kennis wordt aangeleerd waarmee beter al bestaande standpunten kunnen worden gedefinieerd en verdedigd. Standpunten worden coherenter. Uit een survey onderzoek onder studenten economie komen Colander en Klammer (10) tot dezelfde conclusie: “These data suggest that schools tend to reinforce previously held positions.” (10, p. 106). Dit betekent ook dat het moeilijk is de bestaande discoursen te veranderen: de discoursen van vierdejaars studenten en dierenartsen zijn stevig verankerd.

Dit laatste punt is relevant voor de Faculteit Diergeneeskunde in Utrecht. Het betekent dat studenten die mogen kiezen voor een variant landbouwhuisdieren of gezelschapsdieren, moeilijk in die keuze te sturen zijn. Als er een overschot is bij inschrijvingen voor gezelschapsdieren, en dit is lang het geval geweest, zal het niet mogelijk zijn de keuzes te beïnvloeden door een presentatie te geven in het vierde

jaar hoe fijn het is om op de boerderij te werken. Studenten hebben dan al lang een stevig verankerde voorkeur. Een voorkeur die samenhangt met beelden van dieren en hun eigenaren. In die zin is het erg verstandig van de faculteit om het gedeelte studenten dat niet door het ministerie (middels numerus fixus) wordt aangenomen, te selecteren op een voorkeur voor de landbouwhuisdierensector.

Dankbetuiging

Graag wil ik de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit van Utrecht bedanken voor de zeer waardevolle medewerking aan en interesse in dit onderzoek. In het bijzonder wil ik dr. P. van Beukelen, dr. L.J.E. Rutgers en dr. W.D.J. Kremer bedanken voor hun faciliteiten, tijd en vele goede tips tijdens het onderzoek.

Voor de rest had dit onderzoek niet tot stand kunnen komen zonder de medewerking van vele dierenartsen en studenten diergeneeskunde: bedankt! Ik heb hen allen beloofd de resultaten van mijn studie te presenteren. Bij deze.

Referenties

- (1) Arkow, P., (1998) "Application of Ethics to Animal Welfare" in *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 59, no. 1-3, pp. 193-200.
- (2) Brown, S. (1980), *Political Subjectivity: Applications of Q-Methodology in Political Science* (Yale University Press, New Haven/London).
- (3) Dryzek, J. & J. Berejikian (1993), "Reconstructive Democratic Theory", in: *American Political Science Review*, vol. 87, no. 1, pp. 48-88.
- (4) Eeten, M. van (1999), *Dialogues of the Deaf: Defining New Agendas for Environmental Deadlocks* (Eburon, Delft).
- (5) Graaf, G. de (2001), "Business Ethics and Discourse Theory, the Case of Bankers' Conceptualizations of Customers", in: *Business Ethics*, vol. 31, no. 4, pp. 299-319
- (6) Graaf, G. de (2003), *Tractable Morality. Customer Discourses of Bankers, Veterinarians and Charity Workers*. (proefschrift, te bestellen bij managementboek.nl)
- (7) Graaf, G. de (2005), "Het beeld van dierenartsen in de landbouwhuisdierensector van hun patiënten en klanten en hun professionele verantwoordelijkheid", in: *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*.
- (8) Hajer, M. (1995), *The Politics of Environmental Discourse* (Clarendon Press, Oxford).
- (9) Herzog H. & T. Vore & J. New (1988), "Conversations with veterinary students: attitudes, ethics and animals", in: *Anthrozoos*, vol. II, no. 3, pp. 181-188.
- (10) Klammer, A. & D. Colander (1987), "The Making of an Economist", in: *Economic Perspectives*, vol. 1, no. 2, pp. 95-111.
- (11) Rollin, B. E. (1988) "Veterinary and Animal Ethics," in J. Wilson (ed.), *Law, Ethics and the Veterinary Profession* (Priority Press, Yardley), pp. 24-49.
- (12) Rollin, B. E., (1991) "Social Ethics, Veterinary Medicine, and the Pet Overpopulation," *Journal of American Veterinary Medical Association*, vol. 198, pp. 1153-1156.
- (13) Rollin, B. E. (2004) "Ethics in Veterinary Practice", *SVMENewsletter*, vol. 10. no. 2, pp. 3-5.
- (14) Stephenson, W. (1953), *The Study of Behaviour: Q-technique and Its Methodology* (University of Chicago Press, Chicago IL).
- (15) Thomas, D. & C. McCoy & A. McBride (1993), "Deconstructing the Political Spectacle: Sex, Race and Subjectivity in Public Response to the Clarence Thomas/Anita Hill 'Sexual Harassment' Hearings", in: *American Journal of Political Science*, vol. 37, no. 3, pp. 699-720.
- (16) Tannenbaum, J. (1993) "Veterinary Medical Ethics: A Focus of Conflicting Interests," *Journal of Social Issues*, vol. 49, no. 1, pp. 143-156.

Tabel 1: Factor ladingen van de eerstejaars studenten

De *defining variates* (ladingen die boven de .48 uitkomen, $p < .001$) staan tussen haakjes.

Voorkeur voor werkplek:

L = Landbouwhuisdieren

G = Gezelschapsdieren

A = Anders

A ₁	B ₁	C ₁	D ₁	Geslacht	Voorkeur voor werkplek
-.19	.44	.31	.43	V	G
(.49)	.22	.15	.01	V	A
-.02	.21	(.53)	-.14	V	L
.42	.16	.34	(.55)	V	G
.28	.44	.06	.42	V	G
-.01	.39	.46	.45	V	A
.47	.26	(.55)	.29	V	A
.03	.27	.28	(.53)	M	G
-.03	.47	(.60)	.16	V	G
(.54)	.18	.13	.30	M	G
.13	.15	-.05	(.66)	V	A
.37	.31	.10	.43	V	G
.41	(.68)	.10	-.19	V	G
(.49)	.26	(.50)	.15	V	G
(.64)	.10	-.15	.01	V	L
(.82)	.06	.11	.03	V	L
.09	.02	(.62)	.16	M	G
.33	.19	.13	.12	M	G
(.72)	.00	.17	.21	M	G
.17	(.54)	.05	.10	V	G
.32	.21	.46	.22	V	G
(.72)	-.01	.12	.21	V	L
.24	(.54)	.15	.46	V	A
-.05	(.65)	.08	.33	V	A
.08	(.62)	.11	.27	M	G
.04	.37	.23	.26	M	A
.37	.14	-.05	(.51)	V	A
.31	(.49)	.37	.24	V	A
.41	.12	.18	(.51)	V	A
(.81)	-.23	-.18	.08	M	L
(.48)	.30	.16	.18	V	A
(.64)	.20	.12	(.57)	M	G
.29	.13	.26	.39	M	A
.16	.28	.27	.02	V	A
(.55)	.29	.46	.27	V	L
(.53)	-.04	.43	.21	V	G
(.64)	.23	.41	.27	V	L
-.13	(.60)	.16	.24	V	G
.35	.06	.34	.41	V	G
.24	(.63)	.29	.01	M	L

Tabel 2: Factor ladingen van de vierdejaars studenten

De *defining variates* (ladingen die boven de .48 uitkomen, $p < .001$) staan tussen haakjes.

Voorkeur voor werkplek:

L = Landbouwhuisdieren

G = Gezelschapsdieren

A = Anders

A ₄	B ₄	C ₄	D ₄	Geslacht	Voorkeur voor werkplek
.46	.25	.38	.28	V	L
.11	(.74)	.30	-.19	V	G
.07	(.52)	.19	.02	V	L
-.13	-.02	(-.62)	-.17	M	G
(.62)	.17	.8	.02	V	A
.14	-.14	(.75)	.05	V	G
.42	.26	.16	.22	V	G
.28	.06	.23	(.54)	V	L
.42	.20	.22	.26	V	A
(.49)	.14	.25	.04	V	A
-.01	(.68)	-.12	-.02	V	L
.32	-.27	(.66)	-.24	M	G
.34	(.49)	.15	.20	V	G
-.05	(.76)	-.16	.25	M	L
.46	-.27	(.58)	.05	V	G
.21	(.52)	-.25	.37	V	L
-.04	(.60)	-.05	.18	V	L
-.08	.33	(.49)	.12	V	G
.07	(.63)	-.13	.08	V	L
.01	(.61)	-.01	.12	V	L
.14	.10	(.64)	.30	V	G
.29	-.02	(.58)	-.07	V	G
.09	.29	.06	.44	V	L
.43	.05	(.59)	.12	V	G
.37	-.23	(.55)	-.05	V	G
.25	.35	.07	.21	V	L
.14	(.60)	.05	.04	M	L
.16	.20	(.65)	-.12	V	G
(.56)	-.10	.40	.26	M	A
.08	.10	-.11	(.63)	M	L
.08	.06	.16	(.68)	V	L
.14	.36	.02	(.57)	V	L
.01	-.02	.16	.02	V	L
(.53)	-.16	.27	.29	V	A
.01	(.58)	-.20	.25	M	L

Eindnoten

ⁱ Dit artikel is, samen met het artikel over dierenartsen met hetzelfde thema (7), een bewerking van promotie onderzoek van de auteur (6) naar de morele aspecten van klantrelaties van onder andere diergeneeskunde studenten en dierenartsen.

ⁱⁱ Hier gedefinieerd, op basis van Hajer (8), als een ensemble van ideeën, categorisaties, en concepten die geproduceerd en gereproduceerd worden in praktijken en die betekenis geven aan sociale en fysieke realiteiten.

ⁱⁱⁱ Dryzek (3) noemt Q-methodologie als een methode om discoursen te achterhalen. Voorbeelden van succesvolle discours analyses met behulp van Q-methodologie zijn gedaan door Van Eeten (4), Dryzek and Berejikian (3), De Graaf (5) en Thomas et al. (15) “Q study will generally prove a genuine representation of that discourse as it exists within a larger population of persons... To put it another way, our units of analysis, when it comes to generalizations are not individuals, but discourses.” (3, p. 52).

^{iv} De belangrijkste bron voor Q-methodologie in het algemeen is geschreven door Stephenson (14). Binnen de sociale wetenschappen is ‘Political Subjectivity’ (2) een klassieker.

^v Het onderzoek heeft in 2001 plaatsgevonden.

^{vi} In beide gevallen: een factoranalyse met een varimax-rotatie, standaard in Q-methodologie.

^{vii} Deze vier factoren hadden een statistische relevantie. Een eventuele vijfde factor bleek statistisch zeer duidelijk niet significant.

^{viii} De variantie analyse bevestigt dit duidelijk met $p < 0.01$.

^{ix} De variantie analyse bevestigt dit voor de discoursen B₄ ($p \leq 0.01$) en discours D₄ (vergeleken met een voorkeur voor gezelschapsdieren, $p = 0.001$; “iets anders” geeft vrijwel significant hogere scores vergeleken met gezelschapsdieren met $p = 0.07$).

^x Er zijn significant hogere scores gevonden voor voorkeuren voor gezelschapsdieren vergeleken met landbouwhuisdieren ($p = 0.02$), en bijna significant hogere scores voor “iets anders” vergeleken met landbouwhuisdieren ($p = 0.06$).